

WPROWADZENIE

Problematyka płci w sporcie nie stała się do tej pory obszarem zainteresowań polskich badaczy reprezentujących nauki społeczne. Można co prawda znaleźć propozycje dotyczące sportu kobiet¹, jednak niemal wszystkie z nich koncentrują się na kwestiach związanych ze zdrowiem zawodniczek, sposobem ich trenowania, dymorfizmie płciowym itp. Brakuje, poza kilkoma wyjątkami, analizy społeczno-kulturowego kontekstu sportu z punktu widzenia płci. Równocześnie istniejące publikacje, na co zwraca uwagę m.in. Renata Włoch (w niniejszym tomie), wpisują się w tradycyjne postrzeganie płci i umacniają istniejący porządek płciowy. Ostatnie dwa-trzy lata przyniosły znaczący wzrost zainteresowania problematyką sportu wśród przedstawicieli nauk społecznych, o czym świadczą zarówno konferencje, jak i publikacje, jednak należy to, moim zdaniem, traktować jako pewien „efekt uboczny” Euro 2012 i trudno obecnie przesądzać, na ile długotrwały. Co więcej, większość inicjatyw naukowych dotyczyła piłki nożnej, rozpatrywanej przede wszystkim z męskiego punktu widzenia, zaś problematyka sportu kobiet pozostała zmarginalizowana.

Z drugiej strony próżno szukać opracowań odnoszących się do sportu w publikacjach, które można zaklasyfikować do *gender (czy queer) studies*. Jednym z nielicznych wyjątków jest publikacja *Kalejdoskop genderowy* pod redakcją K. Slany, B. Kowalskiej oraz M. Ślusarczyk², w której jeden z rozdziałów poświęcony jest problematyce kobiet w sporcie. Trudno jednak zrozumieć, dlaczego rozdział ten nosi tytuł „Kobiety w nowych rolach”, sugerujący, że dotąd kobiety nie uprawiały sportu, a nie po prostu „Kobiety w sporcie”. Uzasadnieniem dla tego ignorowania sportu może być uznanie go za marginalny obszar życia społecznego, sferę, w której zawieszono zostają codzienne reguły, rodzaj enklawy. Dość popularny wydaje się także pogląd uznający sport za sferę rozrywkową, mało poważną, „zabawę”

¹ Zob. np. *Sport w życiu kobiety*, red. Z. Żukowska, Bytom 1995; T. Socha, *Sport kobiet. Historia. Teoria. Praktyka*, Warszawa 2002; *Sport kobiet w Polsce – stan badań*, red. J. Bergier, T. Socha, Warszawa 2009.

² Kraków 2011.

dla mężczyzn. Z pewnością wielu czytelników pamięta krytyczne wypowiedzi Magdaleny Środy i Kazimierzy Szczuki dotyczące Euro 2012, działania ukraińskiej grupy aktywistek „Femen” czy manifestacje „Chleba zamiast igrzysk” odbywające się podczas tych mistrzostw. Polskim feministkom nie jest „po drodze” ze sportem, uznają ją za sferę „męską”, którą kobiety nie są zainteresowane, przeciwstawiając je „kobiecy” sprawom związanym z macierzyństwem czy edukacją. Paradoksalnie, o czym pisałam w jednym ze swoich artykułów³, umacniają one w ten sposób tradycyjny podział na sfery „kobiece” i „męskie”, ignorując jednocześnie zarówno kobiety zainteresowane sportem (kibicki), jak i kobiety uprawiające sport, w tym piłkę nożną. I choć inne obszary zdominowane przez mężczyzn, takie jak polityka czy gospodarka, są przedmiotem ich uwagi, to sport właśnie przez swój „męski” charakter zostaje odrzucony. Jednak ze względu na znaczenie kulturowe i ekonomiczne odgrywa on istotną rolę w reprodukowaniu i kwestionowaniu porządku płciowego, co już dawno zostało dostrzeżone przez europejskich i amerykańskich badaczy.

Najogólniej można powiedzieć, że badania dotyczące płci i relacji płciowych w sporcie koncentrują się na dwóch kwestiach: (1) sporcie jako polu (re)konstruowania kobiecości i męskości oraz (2) dyskryminacji kobiet w sporcie. Badania te opierają się najczęściej na jednym z dwóch paradygmatów. Pierwszym z nich są studia kulturowe, a drugim feminizm, choć, co należy zaznaczyć, ich rozdzielenie jest często sztuczne. Charakteryzując najkrócej studia kulturowe zajmujące się sportem, można stwierdzić, iż skupiają się one na analizach relacji dominacji i podporządkowania w kontekście płci, rasy oraz klasy. W centrum ich zainteresowania znajdują się takie zagadnienia, jak męska dominacja, ciało jako narzędzie doświadczania i komunikowania, homospołeczność i heteronormatywność. Ważne miejsce w hierarchii problemów zajmują także analizy medialnych reprezentacji sportu oraz relacje pomiędzy mediami, sportem i władzą. Wśród ważnych autorów tego nurtu warto wskazać: Jennifer Hargreaves, Ann Hall, Michaela Messnera i Donalda Sabo. Drugim paradygmatem najważniejszym z punktu widzenia płci, reprezentowanym m.in. przez Susan Birrell, Margaret Duncan czy Helen Lenskyj, jest feminizm. Nurt ten początkowo koncentrował się na tematyce równouprawnienia kobiet w sporcie i nierówności w wymiarze instytucjonalnym, a stopniowo przesunął swoje zainteresowanie w kierunku zagadnień władzy oraz reprodukcji i kwestionowania relacji płciowych w sporcie i poprzez sport. Kategoria płci, podobnie jak

³ H. Jakubowska, *Kobiety i „kobiecość” w dyskursie o Euro 2012*, „Czas Kultury” 2012, nr 1, s. 34-46.

w innych obszarach feministycznych analiz, coraz częściej łączona była z kategorią rasy, klasy, etniczności czy seksualności i orientacji seksualnej.

Tego typu analizy nie są właściwie obecne w publikacjach polskich autorów i tym samym nie odnoszą się do polskiego sportu. Tymczasem jest on obszarem zainteresowania wielu Polaków, zajmuje znaczące miejsce we wszystkich mediach, a wydarzenia sportowe, na przykład mecze piłkarskie czy skoki narciarskie, biją rekordy oglądalności. Miejsce sportu w mediach czy – szerzej – w kulturze nie pozwala zatem ignorować go jako sfery, która w znaczący sposób kształtuje wizerunki kobiecości i męskości. Specyfika sportu w zestawieniu z innymi sferami życia społecznego polega na tym, że jest on jednym z nielicznych obszarów, gdzie rozdzielenie kobiet i mężczyzn (zasada osobnego rozgrywania zawodów przez każdą z płci) jest uznawane za rzecz oczywistą i „naturalną” i nie jest w zasadzie kwestionowane. Zasada „odrębny, lecz równy” często jednak w praktyce oznacza „odrębny i drugiej kategorii”⁴. Tym samym sport przyczynia się nie tylko do umacniania wzorców kobiecości i męskości, ale równocześnie reprodukuje porządek płci.

Prezentowany tom składa się z dziewięciu artykułów i jest podzielony na trzy części. Na pierwszą z nich, „Historyczne i współczesne uwarunkowania sportu kobiet”, składają się trzy artykuły. Nameeta Mathur z Saginaw Valley State University, autorka pierwszego opracowania, zatytułowanego *Women's physical culture in Poland from the late 19th century until the collapse of communism*, przedstawia rozwój kultury fizycznej kobiet w Polsce od końca XIX wieku do upadku komunizmu; w jej opinii był on kształtowany przez dwie główne siły – nacjonalizm oraz feminizm. Tekst oparty jest w dużej mierze na analizie prasy, ale czytelnik znajdzie w nim również liczne odwołania do literatury z minionych lat. Autorką artykułu *Gender and sport – empirical data and theoretical considerations* jest Gertrud Pfister z Uniwersytetu Kopenhaskiego – jedna z najważniejszych europejskich badaczek problematyki płci w sporcie, autorka wielu publikacji i badań dotyczących tej problematyki. Przedstawia ona statystyki dotyczące fizycznej aktywności w różnych krajach europejskich, koncentrując się na różnicach płciowych. W drugiej części swojego opracowania, mającej bardziej teoretyczny charakter, prezentuje koncepcje mogące wyjaśnić upłciowione sportowe habitusy i praktyki. Artykuł zamykający tę część, *Sport kobiet w Polsce: zaproszenie do diagnozy* autorstwa Renaty Włoch, omawia wyniki wstępnego eksploracyjnego badania jakościowego dotyczącego sportu kobiet w Polsce.

⁴ M. Messner, *Taking the field: women, men and sports*, Minneapolis 2002, s. 59.

O ile poprzedni tekst odnosił się do sportu amatorskiego (rekreacyjnego), o tyle ten traktuje o sporcie profesjonalnym. Szczególnie ważne są dostrzeżone bariery związane z rozwojem sportu kobiet w Polsce oraz wnioski wskazujące na konieczność przeprowadzania dalszych badań związanych z tym obszarem.

Media i finanse to dwa aspekty, które mają zasadnicze znaczenie dla współczesnego sportu i dlatego oba stały się tematami artykułów zawartych w drugiej części tomu - „Różnice płci w kontekście komercjalizacji i medializacji sportu”. Zygmunt Waśkowski w opracowaniu *Wykorzystanie sportowców w promocji przedsiębiorstwa ze względu na ich atrakcyjność marketingową* analizuje rozmaite uwarunkowania tejże atrakcyjności oraz proces podejmowania decyzji o zaangażowaniu sportowców do promocji. Odwołując się do wybranych przykładów z ostatnich lat, autor pokazuje, że płeć jest jednym z ważnych, aczkolwiek niekoniecznie decydującym, kryteriów wyboru. Kolejny tekst, *Obecne czy nieobecne? O kobiecym sporcie w mediach* napisany przez Justynę Kramarczyk, Małgorzatę Gnieciak oraz Justynę Kiżuk, analizuje, na co wskazuje jego tytuł, przekaz medialny. Autorki, odwołując się zarówno do własnych publikacji, jak i innych badań, omawiają różne formy marginalizowania kobiet w medialnym świecie sportu.

Część trzecia, „Na straży granic płci w sporcie - praktyki i dyskursy”, składa się z czterech artykułów. Pierwszy z nich, *Płciowe porządki - granice płci w sporcie według koncepcji Mary Douglas*, jest mojego autorstwa. Odwołując się w nim do koncepcji przywołanej w tytule badaczki, analizuję, jakiego rodzaju praktyki są podejmowane w sporcie dla zachowania „czystości” granic płci. Wskazuję również, korzystając z pojęcia „abjectu” Julii Kristewej, rodzaje kobiecych ciał, które mogą stanowić zagrożenie dla tych granic, oraz sposoby radzenia sobie z tymi „anomaliami”. W kolejnym opracowaniu, *To nie jest sport dla kobiet” - analiza dyskursu wykluczającego na przykładzie wyścigów Formuły 1*, Anna Brzuszkiewicz prezentuje, na podstawie analizy forów internetowych oraz artykułów prasowych, dyskurs wykluczający kobiety ze sportów motorowych. Autorka, po krótkim przedstawieniu historii kobiet w Formule 1, koncentruje się na argumentacji uzasadniającej nieobecność kobiet w tych wyścigach oraz postrzeganym wizerunku nielicznych zawodniczek, a także przedstawia ich punkt widzenia. Trzeci z tekstów w tej części, *Praktyki performatywne a dyskurs wykluczający na przykładzie pływania synchronicznego oraz gimnastyki uprawianej przez mężczyzn* autorstwa Mikołaja Jucewicza, również prezentuje dyskurs wykluczający, który tym razem odnosi się do udziału mężczyzn w tzw. kobiecych sportach, za jakie uznaje się pływanie synchroniczne i gimnastykę artystyczną. Niewątpliwą zaletą tego opracowania jest oparcie się na koncepcji płci per-

formatywnej Judith Butler. W ostatnim artykule zatytułowanym *Sporty wirtualne jako forma zniesienia granic płciowych* Michał Wierzbicki stawia pytanie, czy i na ile w, zyskujących coraz większą popularność, sportach wirtualnych możliwe jest zniesienie granic płci. Autor pokazuje takie praktyki, które umożliwiają wspólną sportową rywalizację kobiet i mężczyzn, ale jednocześnie zwraca uwagę na bariery, z jakimi spotykają się kobiety w tej sferze.

Tom zamykają recenzje trzech książek swą tematyką zbliżonych do problematyki poruszanej przez autorów niniejszego tomu.

Jak wspomniałam na początku, brakuje polskich publikacji z zakresu nauk społecznych, które analizują sport z perspektywy płci społeczno-kulturowej i porządku płci. Od kilku lat staram się wypełniać tę lukę, również poprzez prowadzenie zajęć „Płeć i sport” w Instytucie Socjologii UAM. Mam nadzieję, że prezentowany tom – w całości poświęcony problematyce płci w sporcie – zwróci uwagę na to zarówno ważne, jak i niezwykle ciekawe pole społecznych analiz.

Na zakończenie chciałabym podziękować wszystkim autorom za przygotowanie artykułów, recenzentom za życzliwe, a gdy trzeba – krytyczne, spojrzenie oraz studentom socjologii UAM za ciekawe i inspirujące dyskusje podczas zajęć.

Honorata Jakubowska